

Miguel NAVARRO SORNÍ, *Alfonso de Borja, papa Calixto III en la perspectiva de sus relaciones con Alfonso el Magnánimo*, València: Institució Alfons el Magnànim; Diputació de València, 2006, 661 p. Traducció italiana: *Callisto III. Alfonso Borgia e Alfonso il Magnanimo*, Roma: Roma nel Rinascimento, 2006, 594 p. [Anna Maria Oliva i Myriam Chiabò (trad.)]

CALIXT III, PAPA I ESTRATEG

Damunt és dit que virtud pren exill
 Si l'om, obrant, obra per interés
 E per delit; que l'àbit complit és,
 E sens aquest no vall un gra de mill.
 Mas si delit és sola caus·al fet,
 per interés nomenar se farà;
 no·l cal pensar, al qui bé obrarà,
 se v·a delit, e tristor a malfet.

Poema CVI, XXVIII, Ausiàs March

Aquesta ressenya s'enceta amb una cita d'Ausiàs March on s'exposa una profunda reflexió al voltant de les bones obres i dolentes, totes dues motivades per algun interés, i tot plegat encara més el vers "per interés nomenar se farà", és al nostre parer un símil que resumeix molt clarament la doble actitud dels dos Alfons, objecte d'estudi de Miquel Navarro al llibre que presentem.

La biografia d'Alfons de Borja, futur papa Calixt III, amb el títol *Alfonso de Borja, papa Calixto III en la perspectiva de sus relaciones con Alfonso el Magnánimo*, és el resultat fructífer d'una investigació de llarga durada iniciada amb motiu de la tesi doctoral de l'autor i que ha continuat tenint present com a objecte de les seues investigacions habituals, com es podrà observar en l'abreujada relació bibliogràfica adjuntada a la fi d'aquesta ressenya.

Encara que el gènere triat, la biografia, és molt conegut, aquesta n'és una mostra ben poc usual, perquè en ella intervenen el protagonista i el seu corresponent antagonista, Alfons de Borja i el Magnànim. És un treball únic gràcies a la seua profitosa i ben rendible tasca de recerca inèdita, aporta llum sobre fets tan foscos com les dades relatives al naixement i infantesa d'Alfons de Borja, per exemple. Sempre mantenint com a ideari la captura de la font primera, que forneix el treball rigorós i seriós a propòsit de la història, conjuntament amb la crítica de les cròniques i opinions de coetanis, sempre interessades, i que cal prendre amb el corresponent coneixement de causa. Aquest llibre és un treball de recerca històrica, amb una acurada crítica de les fonts i articulat de manera narrativa, comprensible per a un lector mitjà, i amb el detall que exigeix el lector professional, amb una allau de dades, fruit de la consulta en *pedreres* (arxius)

de tan gran caliu com l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'Arxiu Secret Vaticà, l'Arxiu d'Estat de Milà, de Mòdena, Roma o Venècia, per citar-ne alguns.

El títol descriptiu ens revela l'objectiu de l'obra: contar la vida d'Alfons de Borja, atenent sempre a les seues envitricollades relacions amb el monarca de la Corona d'Aragó, que molt sintèticament podríem titllar primer d'idíl·liques i després de tempestuoses. El tema central és l'enfrontament entre dos homes forts, de personalitat molt semblant i acostumats a guanyar; es tracta d'individus que reuneixen entre les seues virtuts la constància implacable per a portar a terme allò en què creuen: la del monarca de la cristiandat i el rei de la Corona d'Aragó. En definitiva, és una biografia a dues bandes, que se centra en el futur papa i especialment aprofundeix en la seua connivència i desacord amb el rei.

Dues personalitats ben complexes, amb l'anècdota onomàstica de compartir sant, marcades per circumstàncies temporals i espacials comunes, però amb trajectòries vitals ben oposades. Un lleuger repàs per les seues procedències demostra que els seus orígens són molt diferents: mentre que el rei de la Corona d'Aragó pertanyia al llinatge reial, Alfons de Borja, en canvi, surt d'una petita ciutat (Xàtiva-Canals), es fa a si mateix, i amb una bona dosi d'energia i formació assoleix el 1455 el soli pontifici, resultat de les seues maquinacions i estratègies diplomàtiques. Els darrers anys de les seues vides (des de 1455, quan Alfons de Borja és nomenat papa) s'uneixen en un gran conjunt de semblances. Alfons de Borja és ara el papa de tota la cristiandat, ungit per la força de l'Esperit Sant, i Alfons V el Magnànim és un monarca ben poderós, de tal manera que les seues dissemblances desapareixen sumides en les constants disputes dels tres anys del pontificat de Calixt III, tot i que ja s'havien palesat alguns anys abans.

La mort d'ambdós resulta quasi coincident (el 27 de juny per a Alfons V i el 6 d'agost per al papa). Aquest petit avantatge tret per Calixt III li permet gaudir d'una immensa alegria, tot just conèixer la notícia, cosa que als ulls de la nostra moralitat ens sembla trista, sobretot per a dos homes que havien compartit moltes vivències. Tal vegada s'havien perdut en consolidar el seu temible poder, potser eixa tristor d'ànim ve portada pel "malfet", com ens recorda Ausiàs March.

Aquest llibre compta amb el mèrit d'abordar la personalitat d'Alfons de Borja sense jutjar la seua conducta, simplement aportant dades desconegudes, fent del lector un millor coneixedor d'un període històric molt emprat pel cinema i la literatura de ficció, del qual sembla haver-hi molts especialistes i malauradament només trobem en la majoria de les ocasions lectors de veus secundàries, d'escrits coetanis als protagonistes, en els millors dels casos, que s'assumeixen com la veritat suprema sense exercir la corresponent crítica, tasca que es realitza perfectament en aquesta obra. Cal esmentar també que la llum aportada sobre una figura quasi desapercibuda, que passa de puntetes, és cabdal per a entendre el posterior encimbellament de la família Borja, així com els odis sembrats en Roma cap als *valentini*.

El llibre es divideix al nostre parer en tres parts ben clares: la primera, que comprèn l'aliança i sintonia entre els dos Alfons; mentre la tiara es presenta llunyana i unimaginable, Borja és un fidel conseller al servei del rei que rep les corresponents contraprestacions a la seua tasca com a "funcionari de la cúria reial" (p. 125). La segona, l'elecció de Calixt III com a papa de la cristiandat i la col·lisió d'interessos en el nomenament de càrrecs influents en el si de l'Església per part d'ambdós, on s'endevina que la independència i autonomia presa pel nou papa no agradaria al monarca per a qui havia estat un excel·lent servidor. En últim extrem, d'altra banda, el capítol oriental, l'aventura de la croada, per-

fectament imbricat dins el segon, però que per la seua complexitat és tractat per separat, on s'escorcollen estratègies diverses d'ambdós per a desenvolupar una influència major en tots els territoris de la cristiandat. Cadascú portat pels seus propis motius: Calixt III, envaït pel seu esperit de salvació envers el Turc, i Alfons el Magnànim portat per l'esperança de ser senyor de més territoris, que li proporcionarien ingressos, prestigi i la victòria en el joc d'escacs que ambdós havien encetat.

La personalitat d'Alfons de Borja, donada a pinzellades al llarg de l'obra, ens reflecteix un home complex, satisfet per tot el que havia aconseguit, mesurat, auster, sobri i religiós, lliurat a la seua família i preocupat per ella, arrogant-se el paper de cap de la mateixa destinat a traure-la endavant i vetllar pel seu ascens, vessant totes les seues forces a promocionar els seus nebots amb les màximes pretensions. El seu particular mecenes, protector i amic, Alfons el Magnànim, se sentí traït en bona part per l'egoisme del papa. Potser Calixt havia après en l'observació molt dilatada en el temps del seu instructor i "creador", posant especial atenció en la seua actitud dominadora i nepotista, el que darremament li faria guanyar-se enemics, i fins i tot somniar a ocupar el regne de Nàpols a la mort del Magnànim, tal vegada en una mena de repte per a evidenciar la seua creença en la superioritat manifesta davant un príncep mundà.

Mentre les seues forces i enginys s'adrecen en la mateixa direcció no hi ha cap problema; el primer conat de conflicte es dona a propòsit de la intenció del Magnànim de fer pagar una quantitat gens insignificant als eclesiàstics de València, Mallorca, el Rosselló i la Cerdanya al·legant simplement el dret de conquesta, sense comptar amb l'aprovació papal (1448, p. 189). Tot i que definitivament se soluciona positivament per a tots amb la mediació diplomàtica d'Alfons de Borja, representant dels interessos de tots dos bàndols oposats, la primera espurna s'havia donat i això serviria per a comprendre amb posterioritat l'actitud del que es convertí en el nou papa.

No obstant això, aquestes primeres diferències acaben per deixar-los triomfants i amics. Aquesta situació es perllonga fins al conclave on es dirimeix que el nou papa siga Alfons de Borja, fet que es veurà com a una estratègia portada a terme i dissenyada per la ment del Magnànim. Però immediatament Borja entén que és el monarca de la cristiandat i no sols un súbdit del rei d'Aragó, de tal manera que, primer pel propi consell del Magnànim i després perquè la política eclesiàstica engegada pel monarca xoca de ple amb la seua pròpia dinàmica de nomenar i apropar els seus nebots al papat, les diferències entre ambdós definitivament es faran irreconciliables.

Alfons de Borja, d'ara endavant Calixt III, molt conscient del privilegi de la seua posició, inicia, amb cautela, el camí del seu pontificat, marcat per les pors dels territoris italians envers la condició de súbdit del rei d'Aragó, i per la seua aposta personal, conscient de la seua vàlua de diplomàtic, ignorant les demandes del monarca, donant la callada per resposta, o allargant-les per tal de mantenir la cordialitat, una situació hipòcrita que reforçarà la teatralitat d'una relació que potser sempre havia estat marcada pels interessos compartits d'ambdós.

Contràriament a allò que podrien esperar les potències de la península italiana, el gran enemic de Calixt III acabaria esdevenint aquell qui d'alguna manera havia contribuït al seu ascens i nomenament. Aleshores, la pregunta immediata és: per què?

Alguns motius que podrien explicar eixe *continuum* de conflictes podrien sintetitzar-se en aquest sentit:

Primer, el rei oblidava que s'adreçava a un altre *monarca* (com diu Le Goff, el papat és la monarquia més antiga coneguda), el de la cristiandat, que comptava amb certs avantatges envers un monarca terrenal, estava ungit per Déu, i els seus dominis anaven més enllà de la mundanitat; per eixe motiu potser la seua monarquia era més universal que la de la Corona d'Aragó. Mentre que el cardenal Borja havia estat el seu soci i aliat en el gran joc d'escacs, després de ser nomenat papa esdevindria un gran rival, ben coneixedor de les tàctiques i estratègies del seu oponent i adversari.

Segon, Calixt III, revestit amb la tiara, no se sentia súbdit de ningú i atenia les seues responsabilitats piadoses al temps que se n'adonava de la seua oportunitat per tal de perpetuar la seua dinastia, com si d'un monarca a l'ús es tractés, protegint i fent dels seus nebots peces clau en la política pontifícia del moment.

I tercer, els interessos del Magnànim i de Calixt III havien deixat de ser coincidents i cadascun d'ells pretenia imposar la seua voluntat. Calixt mantingué la seua coneguda diplomàcia i per tots els mitjans evità l'enfrontament obert amb el monarca, però el seu comportament enfadà contínuament el rei, i a la fi Calixt III prengué la mort del Magnànim com una alliberació per a portar finalment a terme totes les seues dèries i els nomenaments efectius dels seus nebots, paralyzats en diverses ocasions.

Un altre capítol tradicionalment vinculat a la personalitat del papa Calixt III fou la seua actitud cap a la croada per l'Orient, que es presentava enormement difícil, perquè calia pacificar primer la península italiana, cosa que el rei de la Corona d'Aragó impedia una i altra vegada amb els seus atacs a Gènova. Sols Georgios Scanderbeg semblava preocupat per l'avanç del Turc i fou el veritable peó del papa per a aturar l'enemic de la religió davant els territoris italians. El gran èxit en aquest sentit fou sens dubte la victòria sobre Belgrad, clau en les aspiracions i desitjos del papa; tant és així que la casualitat féu coincidir la seua mort amb la commemoració de la presa d'aquesta ciutat, el dia de la festa de la Transfiguració del Senyor, per ell instituïda amb la intenció de recordar aquesta victòria.

L'esbós d'un retrat de Calixt III reflecteix la seua evolució vital. Fou un home intel·ligent, gran diplomàtic, geni del dret, amb un pensament format en el saber escolàstic, del qual va intentar superar els límits amb l'impuls del raonament i capaç de desplegar una estratègia fera per tal de satisfer les seues ànsies de poder, de deixar de presentar-se com a membre d'una família humil. La seua personalitat es veié marcada pel càrrec papal. En els seus darrers dies, el dominà el desig de fer recular el Magnànim, paralyzar els plans que s'encaminaven a afavorir els interessos personals del mateix; i conscient, des que fou nomenat papa, que havia assumit la responsabilitat de vetllar per la concòrdia de tot el món cristià, es veuria en la disjuntiva d'actuar com a àrbitre en els constants atacs que es dirigien les diverses potències italianes. Calixt III i el Magnànim foren uns grans estrategs en el món renaixentista que s'obria pas, aturats l'un i l'altre pel seu corresponent adversari i per la mort que a tot posa fi, però amb la basa inesperada del papa que encimbellaria el seu nebot Roderic de Borja al soli pontifici.

Calixt III se situa en eixe període mitjancer entre l'Edat Mitjana i el Renaixement i assenta les bases per a un món nou, que haurà de batre's amb nous reptes, però també representa una lluita típicament medieval: la de les dues espases, el debat de les investidures, novament viu quan Calixt III es nega a reconèixer Ferran, fill d'Alfons V, com a rei de Nàpols, però amb una ment política i capacitat diplomàtica que enlluerna en els seus inicis i frustra alguns dels seus

enemics, un papa que, gràcies a aquesta publicació, caldrà restaurar de l'oblit a què s'havia condemnat.

Allò que demostra encara més, si calia, l'interès suscitat per l'obra és la seua recent traducció a l'italià. El gran canvi que ha introduït la traducció italiana en aquesta obra d'història és que ha fet esdevenir el que naix com a llibre de lectura tradicional en un llibre de consulta, perquè la incorporació d'un índex de "nomi", on per ordre alfabètic es dona una relació onomàstica i de topònims, demostra que les dades que aporta són ingents i s'ha decidit atorgar-li un ús nou, el de llibre de referència.

Si voleu conèixer les trames en detall d'aquestes dues personalitats marca-des per un sentiment doble: d'amistat i odi, aleshores us recomane que comenceu a llegir aquest treball d'historiador que pot semblar una gran novel·la de ficció, però que compta amb l'al·licient del seriós tractament de les fonts primeres, per tant amb l'efecte veritat propi dels treballs d'historiadors, cosa que les novel·les no haurien de pretendre mai, encara que avui dia una bona part del públic creu irremeiablement que és així.

BIBLIOGRAFIA

- NAVARRO SORNÍ, Miguel, "El enfrentamiento entre Calixto III y Alfonso el Magnánimo por el obispado de Valencia", dins *Cum vobis et pro vobis. Homenaje de la Facultad de Teología San Vicente Ferrer, de Valencia, al Excmo. y Rvdmo. Dr. D. Miguel Roca Cabanellas*, València: Facultat de Teologia, 1991, p. 709-727.
- NAVARRO SORNÍ, Miguel, "Calixt III i l'Església del seu temps", dins *Els temps dels Borja*, València: Ajuntament de Xàtiva; Consell Valencià de Cultura, 1996, p. 59-77.
- NAVARRO SORNÍ, Miguel, "Breves del papa Calixto III en el Archivo di Stato de Milán", *Anthologica Annua*, 44 (1997), p. 675-734.
- NAVARRO SORNÍ, Miguel, "Alfonso de Borja, obispo de Valencia", *Anales Valencinos*, 52 (2000), p. 315-356.
- NAVARRO SORNÍ, Miguel, "Documentos inéditos sobre el vaticinio de san Vicente Ferrer a Alfonso de Borja, la Torre de Canals y los abuelos paternos de Alejandro VI", dins *Teología en Valencia: raíces y retos. Buscando nuestros orígenes de cara al futuro. Actas del X Simposio de Teología histórica, 3-5 de marzo de 1999*, València, 2000, p. 59-71.
- NAVARRO SORNÍ, Miguel, "De Alfonso de Borja a Calixto III: el inicio de la fortuna de los Borja", dins *Los Borja. Del mundo gótico al universo renacentista*, València: Generalitat Valenciana; Museu de Belles Arts, 2001, p. 79-91.
- NAVARRO SORNÍ, Miguel, *Calixto III Borja y Alfonso el Magnánimo frente a la Cruzada*, València: Ajuntament de València, 2003.
- NAVARRO SORNÍ, Miquel, "Un tro en la Itàlia': Alfons el Magnànim i les seues empreses mediterrànies", dins *Ausiàs March i el seu temps*, València: Generalitat Valenciana, 1997, p. 87-109.
- RUBIO VELA, Agustín, *Alfons de Borja y la ciudad de Valencia (1419-1458)*, València: Fundación Valencia Tercer Milenio, 2000, 294 p.